

УДК 130.2+141.319.8+1:316.3

Т. В. Коваль,

кандидат філософських наук, старший викладач
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)**ОБРАЗИ МОЛОДОЇ ЖІНКИ ТА ЖІНКИ ПОХИЛОГО ВІКУ В МАСОВІЙ КУЛЬТУРІ:
ОРГІАСТИЧНА ПРИНАДНІСТЬ, НУМІНОЗНИЙ ДОСВІД ЧИ САКРАЛЬНА ФУНКЦІЯ**

Проаналізовано соціокультурні стереотипи щодо образів жінки, які створено у сучасній масовій культурі завдяки мистецьким новаціям. Досліджено образи-репрезентанти жіночої оргіастичної принадності, нумінозного досвіду та наявності сакральної функції в аспекті вікових змін. Зафіксовано в масовій культурі сучасної європейської та американської спільноти такі стереотипні образи щодо жінок похилого віку, як "відьма", "вдова", "теща", "свекруха" та здійснено їх аналіз. Встановлено, що соціально-культурні стереотипи, зокрема "стара діва", "вдова", образи "жінка-вамп", "жінка-маг", "стара відьма", виражають соціально-культурні цінності сучасної спільноти, а також "поле очікування" з боку сучасника виконання жінкою певних функцій і соціальних ролей.

Ключові слова: нумінозний досвід, оргіастична принадність, сакральна функція, соціально-культурний стереотип "стара діва", соціально-культурний стереотип "вдова", соціально-культурні цінності, фантастичний елемент мистецької інновації, страх старості.

Постановка проблеми. Аналіз особливостей становища жінки у суспільстві, а також соціально-культурних стереотипів щодо образів молодої жінки та жінки похилого віку в сучасній спільноті є наразі важливою та актуальною проблемою, оскільки зазначені соціокультурні установки безпосередньо впливають на життя як самих жінок, так і спільноти загалом.

Незважаючи на значну кількість наукових розвідок самотності жінки, насилля у сім'ї, соціальної дискримінації жінки чи її прагнення до емансипації, соціально-рольових очікувань в різному етнокультурному середовищі, проблема культурних стереотипів і, відтак, рольових очікувань щодо жінки в сучасній європейській спільноті, репрезентованих образами масової культури, розглянута дещо побіжно, в аспекті інших проблем. З-поміж останніх розглядаються насамперед, такі як самотність жінки, становлення та розвиток її особистості, гендерна рівність.

Мета дослідження. Відтак, основною метою даної розвідки є фіксація та аналіз соціокультурних стереотипів щодо образів жінки, напрацьованих у масовій культурі сучасності завдяки мистецьким новаціям. Прагнемо дослідити образи-репрезентанти її оргіастичної принадності, нумінозного досвіду або ж у якості носія сакральної функції у динаміці вікових змін.

Ступінь наукової розробки проблеми. Серед філософських праць, де досліджено особливості буття жінки у спільноті, насамперед, варто виокремити дослідження С. де Бовуар "Друга стать" [1; 2]. Також привертають увагу спроби аналізу соціальних репрезентацій образів старої жінки, вдови та "старої діви" у працях Н. Хамітова [3]. Для даного дослідження мають значущість і наукові розвідки особливостей становлення гендерної ідентичності та соціалізації, здійснені П. Горностай [4].

Виклад основного матеріалу. Образи жінки у соціальних рольових очікуваннях часто пов'язані з її статусом у конкретній спільноті. Наприклад, низький статус жінки в античній культурі був детермінований цінністю патріархальних зносин у сім'ї. У цьому традиція Давньої Греції та Давнього Риму схожа із соціокультурними стереотипами стародавніх (і теперішніх) спільнот Малої Азії, Близького Сходу чи Передньої Азії. Так, в Ассирії влада батька над дітьми мало чим відрізнялася від влади господаря над рабом, а жінка купувалася чоловіком у батьків або брата, тому займала теж підневільне положення. Про її реальний низький статус у тогочасній спільноті і безправ'я свідчить той факт, що вона мала відповідати власним життям за злочин чоловіка за його рішенням. Якщо чоловік вмирав, то вона ставала власністю його брата, батька чи, навіть, пасинка: "Тільки у випадку, якщо у сім'ї чоловіка не було чоловіка старшого 10 років, дружина ставала "вдовою", що мала певну правозахищеність, яку не мала рабиня" [5: 321]. За нею, правда, визнавалася відмінність від рабині (остання, як і повія, не мала права прикривати лице покривалом). Тому наявність покривала слугувала як соціально-культурний репрезентант, ознакою вільної жінки. (Цей звичай зберігається, до речі, у спільнотах, які сповідують на сьогодні іслам).

Тому можемо говорити про спорідненість культурних стереотипів щодо жіноцтва як у цієї давньої передньоазійської спільноти, так і у культурі Давньої Греції або ж Давнього Риму. Так, в трагедіях Евріпіда змальовано вільних жінок, з яких роблять рабинь: багато з них вбивають себе, бо знають ціну рабству. Проте, йдеться не про варварок, яких розбійники привозять із території Балкан, сучасної території України чи півдня Росії. Тому показово, що ті, хто продавав вільно народжених грекинь, не дуже переймалися їхніми бажаннями чи долею. Як вказав французький дослідник А. Боннар, в античній культурі не тільки раби не мали права користуватися благами демократії: "Були й інші людські істоти, майже у такому ж презирстві, як і ті, – це жінки" [6: 122]. У давніх греків був культ "pater familias" (так само, як у малоазійських переселенців після троянської війни – римлян). Крім того, А. Боннаром звернуто увагу й на шлюбну традицію тогочасних греків:

нареченого дівчині вибирав батько, і наречений найчастіше був старший за дружину: "Чоловікові при пошлюбленні не менше тридцяти, дівчині – п'ятнадцять; напередодні весілля вона присвячує Артеміді свою ляльку" [6: 123]. Шлюб у цій спільноті має деякі особливості (вони відмінні, наприклад від звичаєвого права кельтів або слов'ян, у більш пізній час полян чи древлян). Чоловік мав право залишити дружину за власним бажанням, а вона – ні. Він залишав при собі дітей у такому випадку чи продавав у рабство. Достатньо було про це їм повідомити при свідках і повернути батькам жінки посаг, чи проценти від нього, у випадку тривалого проживання із дружиною. Жінка ж отримувала дозвіл на розлучення у випадку його ініціювання з боку її батьків через скандальну невірність свого чоловіка. Але ж у Демосфена читаємо, що античний чоловік мав для розваг куртизанок, коханок, для того, щоб про нього турбувалися, а також дружину, яка мала народжувати законних дітей. Тому на розлучення, ініційоване з боку рідні жінки, могли розраховувати одиниці. Грецька вдова переходила під опіку старшого сина. Тому й не дивно, що грекинь називали часто "ойкурема" – предмет середнього роду. Не кращим було положення жінки й у Римі (варто прочитати мемуаристику того часу, літературні твори або ж записки істориків).

Тому негативний образ жінки похилого віку в цьому культурному колі міг, насамперед, детермінуватися міркуваннями про втрату привабливості чи неспроможністю бути корисною чоловікові.

Варто наголосити, що культура Західної та Південної Європи у спадок від античної перейняла не тільки культ цінності освіченості (у середовищі духовенства, який поширився з часом й на інші елітні прошарки спільноти), а й на культ фізичної привабливості (спочатку серед професійних військових і селян, згодом й інших).

Жіночий образ зафіксовано у картинах багатьох митців. Однак, привертають увагу твори Ганса Бальдунга Гріна, зокрема такі: "Три пори життя жінки", "Три пори життя жінки і смерть", "Сім періодів життя жінки". Саме вони, на наш погляд, є прототипом уявлення про образ жінки у масовій культурі сучасності щодо вигляду жінки на різних відрізках її життя. Контраст образів молодої та старої жінки, візуалізація старіння тіла у картині "Три пори життя жінки" викликають страх перед образом такого майбутнього. Варто звернути увагу на цікаву деталь, зображену художником: смерть забирає стару жінку, а та "чіпляється" за свою молодість. Так символічно зображено прагнення жінки до вічної молодості, неприйняття нею старіння тіла. Однак в картині "Сім періодів життя жінки" старість виглядає вже не настільки потворною. Та все ж образ старої жінки викликає співчуття. Тому логічним постає бажання віднайти "еліксир вічної молодості", чим і користується сучасна індустрія краси, пропонуючи нові і нові методи, які не завжди безпечні і часто призводять до спотворення зовнішності. А рекламні образи, в яких зрілих жінок грають юні моделі, змушують лише соромитися свого віку, культивуючи молодість тіла будь-якою ціною.

Тому варто згадати розмірковування молодої жінки у відомому романі Пауло Коельо "Вероніка вирішує померти", яка прагне здійснити самогубство через гіпотетично-можливі прояви старості у її зовнішності. Тобто, створене засобами масової інформації, творами сучасного мистецтва "поле очікування" молодої жінки призводить до того, що страх старості у неї навіть перемагає страх смерті.

Серед стереотипних образів щодо жінок похилого віку в масовій культурі сучасної європейської та американської спільноти можна виділити: "відьма", "вдова", "теща" та "свекруха". Однак, на наш погляд, європейська культура ще не напрацювала, чи може втратила культурний стереотип "турботливої бабусі". Однак розрізняють наразі два негативних образи суспільних уявлень про стару жінку (теща й свекруха), які яскраво зокрема описані і в українському фольклорі. Наприклад, свекруха – зла немолода жінка чи жінка похилого віку, яка завжди намагається зашкодити невістці, а теща слугує образом майбутньої старості дружини. Образ "старої діви" у культурних стереотипах посідає особливе місце. Відомо, що старою дівою називають молоду жінку, яка не вийшла заміж у період, який оцінено як прийнятний для пошлюблення у суспільстві.

Зважаючи на емансипацію сучасної жінки, вікова границя, до якої вона має вийти заміж, змістилася в сторону збільшення, зокрема у сучасному українському суспільстві незаміжня жінка віком 27-30 років вже не вважається старою дівою. Зауважимо, що даний соціокультурний стереотип традиційно носить виключно негативне значення. Нагадаємо, що ритуальне вбивство неодруженої жінки теж напрацьоване історично людством (і йдеться наразі, не про осуд чи презирство, або глузування як форми морального тиску). Як відомо, в Японії ще у першій половині XX ст. практикувалося дзигай як аналог чоловічого сеппуку. І мова йде не проте, що суїцид жінки відбувався через фізичні знущання, фінансові проблеми чи проблеми через здоров'я, релігійний фанатизм або психічну хворобу, ідеологічні або військові міркування, нещасливе кохання та подібне. При цьому ритуалі неодружена до 28 років жінка мала перерізати собі судину на шиї (не тільки ножем, використовувалось іноді і віяло). Неодружена, отже, вважалася соціально нецінною, бо досягла віку, після якого не варто народжувати дітей через старість.

Фактично, жінка стає тут заручником своєї біологічної ролі, що має важливу суспільну функцію. Але спільнота, замість виявлення причин чому жінки не поспішають взяти шлюб, намагається їх залякати, накласти негативні оцінкові кліше.

Доречним тут видається вказати, що динамізм і зміни у сучасних економічно високо розвинутих спільнотах призводять до відмирання напрацьованих у конкретних спільнотах традиційних форм соціокультурного тиску на неодружених жінок до соціально схваленого віку. Так, в Японії, за даними

американського політолога П. Дж. Бьюкенена, більше половини японок до тридцяти років вже не виходять заміж і не заводять дітей. І наслідком, по-перше, є те, що нині тут народжуваність складає половину рівня 1950 р. На сьогодні в цій країні мешкає 127,7 млн. чоловік (127 767 тис.), а при такій тенденції в 2050 р. населення Японії зменшиться до 104 млн. [7]. Якщо враховувати очевидну перенаселеність цієї країни та останні сучасні глобалізаційні виклики, то подібна ситуація має раціональне виправдання через адекватність соціально-економічним умовам. Але японська спільнота, як засвідчують тексти мас-медійних повідомлень, охрестила їх "старими дівами-паразитками", і це видається досить показовим. Однак, в США раніше не одруженими у віці від 20 до 24 років залишалося 36 %, а з 1999 р. вже – 68 % жінок аналогічного віку. Секс, слава, гроші, влада – ось "нові боги", соціально-культурні цінності нової Америки, – вказує Патрік Джордж Бьюкенен в 2003 р. у своїй книзі "Смерть Заходу". Наразі кидаються у вічі відмінні оцінки однакових соціальних трансформацій через неоднаковість культурних стереотипів: образ "паразитки" та образ "успішної жінки".

Проте варто вказати, що соціально-культурні стереотипи "стара діва" та "вдова" чи образ "жінка-вамп", або "жінка-маг", або "стара відьма" і т. п. виражають соціально-культурні цінності сучасної спільноти, а також "поле очікування" з боку сучасника виконання жінкою певних функцій і соціальних ролей. (Навіть коли такі образи мають досить штучне походження, а не напрацьовані історично в лоні конкретної національно-культурної традиції, зокрема виступають наслідком популяризації продуктів індустрії розваг чи мистецьких інновацій, поширених у сучасній масовій культурі). Але цікавим є факт очікування від жінки в наш час, коли йдеться про культурні стереотипи сучасної Європи і Америки, оргіастичної принагідності, нумінозного досвіду чи ж виконання певної сакральної функції.

Варто згадати твір К. Чапека "Засіб Макропулуса" та його екранізацію – кінофільм "Рецепт її молодості". В літературному творі поставлені у 20-х роках минулого століття далеко не такі акценти, як у продукті сучасного кіномистецтва (достатньо подивитися на відбір актриси – обрана Л. Гурченко). Чапеком привнесено фантастичний елемент у твір: його центральний персонаж особлива жінка, яка вжила "чарівний елексир" та набула через це незвичної властивості. І у Чапека неодноразово підкреслюється, що така жінка виглядає дуже молодою, настільки молодою, що ніхто не здогадується про її справжній вік. Тобто, йдеться про створення образу, що має так би мовити оргіастичну принагідність для чоловіків, в тому числі молодого віку. Героїня ж Людмили Гурченко постає в дещо іншому ключі: "жінка-вамп", коли з незрозумілих причин жінка, далеко не молода на вигляд, має дивну владу над молодими чоловіками. Тобто, в цьому випадку зустрічаємося із спробою створення образу жінки, що має нумінозний досвід (схожий подібно до досвіду міфологічної лярви слов'янської міфології чи ламії давньогрецької міфології, що "грається" із потенційною жертвою – чоловіком молодих років, сильним і привабливим, і як наслідок – його смерть). Нумінозне у даному випадку розуміється як ознака сприйняття людиною іншої розумної істоти "вищого плану" (по відношенню до людини), яка приваблює людину, зачаровує своєю "вищістю" у можливостях ірраціонального впливу на елементи світу, людське буття. Це те, на що намагався вказати Рудольф Отто за допомогою поняття "mysterium fascinans" при аналізі витоку священного у людському житті та культурі. Отже, можна стверджувати: за декілька десятиліть відбулася певна видозміна у сприйнятті жінки у сучасній європейській культурі. Крім того, маємо своєрідну спробу легітимізації жінки-чарівниці, в тому числі демонічного плану.

Подібне спостерігаємо і з інтерпретацією образу красуні Олесі, героїні однойменної повісті О. Купріна. Його екранізація 1956 року "Чаклунка" режисера Андре Мішеля наділяє головну героїню, яку зіграла Марина Владі, новими якостями, відмінними від літературного персонажу. Образ "жінки-відьми" доповнюється оргіастичною принагідністю, яка своєрідно доповнюється наявністю нумінозного досвіду. Щоб підкреслити оргіастичну принагідність, головну героїню подають в образі блондинки, а не темноволосої дівчини (як у літературному творі).

Крім того, сучасне потрактування не оминуло й античних міфів. Варто згадати американський серіал "Ксена: принцеса – воїн", де основний акцент робиться на головній героїні, яка, незважаючи на наявність сили, сміливості, розуму, постає носієм оргіастичної принагідності, що виражається у її незалежності та сексуальності. Нумінозність виявляється у її надзвичайних здібностях. Однак, якщо згадати фільм "Битва Титанів", то ми можемо спостерігати спотворення образів античних міфів, зокрема у зображенні мойр – богинь долі. У міфології їх зображали по-різному: як в образі молодих жінок, так і старих. Але вони ніколи, не були потворами, образ яких зображено у даному фільмі. Крім того, образ "старих відьом", яких зображено потворними, наділено ще й нумінозним досвідом. Таким чином, знівельована їх сакральна функція як богинь і ми можемо спостерігати демонізацію образу жінки похилого віку.

Висновки. Отже, у сучасній масовій культурі спостерігається розширення образів молодої жінки та жінки похилого віку. Виникають нові образи, такі як "жінка-вамп", "жінка-маг", "жінка-воїн", "жінка-відьма", "жінка-чаклунка" тощо. У цих образах робиться акцент на оргіастичній принагідності та наділленні їх нумінозним досвідом. Сакральна ж функція образу жінки як матері, дружини, бабусі нівелюється. Крім того, спостерігається тенденція до демонізації образів молодої жінки та жінки похилого віку. Тому подальші дослідження можуть бути спрямовані на систематизацію та створення класифікації жіночих образів у сучасній масовій культурі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бовуар Сімона де. Друга стаття : [в 2 т.] / Сімона де Бовуар ; [пер. з фр. Н. Воробйової, П. Воробйова, Я. Собко]. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – 390 с.
2. Бовуар Сімона де. Друга стаття : [в 2 т.] / Сімона де Бовуар ; [пер. з фр. Н. Воробйової, П. Воробйова, Я. Собко]. – К. : Основи, 1994. – Т. 2. – 392 с.
3. Хамитов Н. В. Одиночество женское и мужское : Опыт вживания в проблему / Н. В. Хамитов. – [3-е изд., доп. и перераб.]. – М. : Издательство АСТ ; Х. : Торгсинг, 2004. – 444 с.
4. Основы теории гендеру : [навчальний посібник]. – К. : К.І.С., 2004. – 536 с.
5. Всемирная история : [в 10 т.] / [под ред. Ю. П. Францева, И. М. Дьяконова, Г. Ф. Ильина и др.]. – Т. 1. – М. : Политиздат, 1956. – 747 с.
6. Боннар А. Греческая цивилизация : От Илиады до Парфенона. От Антигоны до Сократа. От Еврипида до Александрии / Андре Боннар ; [пер. с фр. О. В. Волкова, Е. Н. Елеонской]. – М. : Искусство, 1995. – 671 с.
7. Бьюкенен П. Дж. Смерть Запада / Патрик Дж. Бьюкенен ; [пер. с англ. А. Башкирова]. – М. : ООО "Издательство АСТ" ; СПб. : Terra Fantastica, 2003. – 444 с. – (Великое противостояние. Америка против Америки).

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Beauvoir Simone de. Druga stat' [Second Sex] : [v 2 t.] / Simone de Beauvoir ; [per. z fr. N. Vorobyovoyi, P. Vorobyova, Ya. Sobko]. – K. : Osnovy, 1994. – T. 1. – 390 s.
2. Beauvoir Simone de. Druga stat' [Second Sex] : [v 2 t.] / Simone de Beauvoir ; [per. z fr. N. Vorobyovoyi, P. Vorobyova, Ya. Sobko]. – K. : Osnovy, 1994. – T. 2. – 392 s.
3. Khamitov N. V. Odinochestvo zhenskoye i muzhskoye : Opyt vzhyvaniya v problemu [Men and Women's Loneliness : the Experience of Acting into the Problem] / N. V. Khamitov. – [3-e izd., dop. i pererab.]. – M. : Izdatel'stvo AST ; KH. : Torsing, 2004. – 444 s.
4. Osnovy teorii genderu [Bases of Gender Theory] : [navchal'nyy posibnyk]. – K. : K.I.S., 2004. – 536 s.
5. Vsemirnaya istoriya [World's History] : [v 10 t.] / [pod red. Yu. P. Frantseva, I. M. D'yakonova, G. F. Il'ina i dr.]. – T. 1. – M. : Politizdat, 1956. – 747 s.
6. Bonnar A. Grecheskaya tsivilizatsiya : Ot Iliady do Parfenona. Ot Antigony do Sokrata. Ot Evripida do Aleksandrii [Greek Civilization : From Iliad to Parthenon. From Antigone to Socrates. From Euripides to Alexandria] / Andre Bonnar ; [per. s fr. O. V. Volkova, E. N. Eleonskoy]. – M. : Iskuststvo, 1995. – 671 s.
7. B'yukenen P. J. Smert' Zapada [The Death of the West] / Patrick J. Byukenen ; [per. s angl. A. Bashkirova]. – M. : ООО "Izdatel'stvo AST" ; SPb. : Terra Fantastica, 2003. – 444 s. – (Velikoe protivostoyanie. Amerika protiv Ameriki).

Матеріал надійшов до редакції 20.01. 2015 р.

Коваль Т. В. Образы молодой женщины и женщины пожилого возраста в массовой культуре: оргиастическая принадлежность, нуминозный опыт или сакральная функция.

Проанализированы социокультурные стереотипы касательно образов женщин, которые созданы в современной массовой культуре благодаря артистическим новациям. Исследованы образы-репрезентанты женской оргиастической принадлежности, нуминозного опыта и наличия сакральной функции в аспекте возрастных изменений. Зафиксированы в массовой культуре современного европейского и американского общества такие стереотипные образы касательно женщин пожилого возраста, как "ведьма", "вдова", "теща", "свекровь" и сделан их анализ. Установлено, что социально-культурные стереотипы, в частности "старая дева", "вдова", образы "женщина-вамп", "женщина-маг", "старая ведьма", выражают социально-культурные ценности современного общества, а также "поле ожидания", по мнению современника, исполнения женщиной определенных функций и социальных ролей.

Ключевые слова: нуминозный опыт, оргиастическая принадлежность, сакральная функция, социально-культурный стереотип "старая дева", социально-культурный стереотип "вдова", социально-культурные ценности, фантастический элемент артистической инновации, страх старости.

Koval T. V. Images of Young and Old Women in the Mass Culture: Orgiastic Belonging, Numinous Experience or Sacral Function.

Social and cultural stereotypes of women's images, created in the mass culture due to the artistic innovations, are analyzed. Images-representatives of feminine orgiastic belonging, numinous experience and sacral function presence in the aspect of age changes are researched. Such stereotypical images of old women as "witch", "widow", "mother-in-law", "wife's mother-in-law" are fixed in the mass culture of the European and American societies and their analysis is done. It is established that social and cultural stereotypes, in particular "spinster", "widow", images "cock-teaser", "woman-magician", "old witch" express social and cultural values of the modern society, and also "the field of expectation", in the contemporary's view, of women's certain functions and social roles.

Key words: numinous experience, orgiastic belonging, sacral function, social and cultural stereotype "spinster", social and cultural stereotype "widow", social and cultural values, fantastic element of artistic innovation, fear of old age.